

ТУРБАН ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка, м. Київ

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБИСТІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

У статті обґрунтовано актуальність вивчення проблеми становлення поняття «особистість» в українській психології. Показано особливості поняття «особистість» в українській психології. Осмислено персонологічні дослідження та концепції особистості, які дали змогу вибудувати генезу поняття «особистість». Акцентується увага на розрізненні феномена та поняття «особистість». Показано значимість культурно-історичного контексту даного поняття.

Ключові слова: *особистість, поняття «особистість», феномен «особистість», становлення поняття «особистість», культурно-історичний контекст поняття «особистість»*

Постановка проблеми

Соціальний запит на знання про особистість не викликає сумніву, зокрема й на розуміння становлення та розвитку самого концепту «особистість», який нині є міцно вкоріненим у нашій культурі. Таким чином, актуальність дослідження становлення поняття «особистість» зумовлюється як доцільністю розвитку теоретико-методологічних основ психології, так і соціокультурними процесами. Осмислення персонологічних досліджень та концепцій особистості в українській психології є основою для вибудовування генези поняття «особистість», що вплине на розширення наукових уявлень про розвиток і становлення особистості, загалом.

Звернувшись до історії становлення поняття «особистість», ми маємо розрізняти феномен і поняття, яке відображає цей феномен. Від самого початку зазначимо, що особистість як феномен і поняття виникає на певному етапі культурного розвитку. Тобто і феномен, і поняття «особистість» мають історичний характер. Таким чином, досліджуючи становлення поняття ми не можемо не брати до уваги культурно-історичний контекст.

«Особистість» – це характеристика людини. За великим рахунком, «особистість» – це є концептуальна наукова метафора та культурний образ. Культурний образ особистості, звісно, впливає на параметри

концептуальної наукової метафори. Разом із тим, у психології спостерігається своєрідна «генералізація» поняття «особистість»: будь-яка людина, будь-якого віку, за будь-якого особистісного розвитку, незалежно від культури, яка визначає її ідентичність, – оголошується особистістю. З суто формального погляду, такий підхід є гіперболізацією поняття. Однак він закономірно впливає з принципової невизначеності поняття «особистість», браку якісного цілісного, що може правити за еталон. Отже, еталона «особистості» немає і, напевно, бути не може. Однак, є риси та характеристики, які розглядаються психологією як прояви особистості. Таким чином, іще раз відзначимо: особистість – це сукупність параметрів (рис, які описуються та вимірюються), але – не феномен, якому притаманна якісна завершеність. Відтак, вислів «цілісна особистість» – достеменний оксюморон, в певному сенсі, або ж, кажучи коректніше, – ще одна наукова метафора. Таким чином, трактування поняття «особистість» як концептуальної наукової метафори є слушним.

Як ми зазначали, особистість – культурно-історичний феномен. Українське поняття «особистість» є однокореневим зі словом «осібність», тобто відокремленість. Таким чином, із погляду етимології, особистість – це є людина, яка здатна на відокремлену, самостійну, осібну життєдіяльність тощо. Людина ж, яка залежна від малої групи, скажімо, сім'ї, та соціуму, особистістю, за великим рахунком, не може вважатися. Саме до такого висновку підводить нас культура – широкий, ненауковий вжиток лексеми «особистість». Згідно з культурним канонем, «особистість» – це самостійна людина.

Етимологічний сенс українського поняття «особистість» радикально відрізняється від аналогічного поняття в більшості європейських мов, зокрема – англійській і російській. Англійське поняття «personality» походить від латинського слова «persona» – маска. Persona відсилає нас до римських театральних дійств, де кожна маска відображала не індивідуальність, а тип – загальний феномен (героя, лиходія, бога тощо). Таким чином, persona – це культурний контекст, досвід явлення в певному образі, який зчитується суспільством; відповідно й «personality» – маска, посередня ланка між «внутрішнім Я» і соціумом, роль, яку бере на себе людина.

Російське поняття «личность», у свою чергу, є калькою з латинського «persona» й походить від слова «личина» (маска), як, зрештою, і «persona» – калька з грецького слова «іпостась» – «маска». У своєму розвитку російська психологія пішла шляхом чіткого запозичення поняття-аналога.

Етимологічний контекст, до якого ми звернулися, упрозорює деякі тенденції в сучасній психології. Зокрема, розуміючи етимологію поняття «personality», очевидним стає органічність теорії Йогана Гейзінги, за якою всі соціальні інтеракції – це ігрові прояви, а культура як така є грою; або ж теорія соціальних ролей, висловлена Еріком Берном; чи теорії ідентичностей (Ернесто Лакло, Шанталь Муфф, Джудіт Батлер та ін.), за якими ідентичність розглядається як залежна від дискурсивних чинників.

Українське поняття «особистість», оскільки воно відсилає до геть іншого контексту, є принаймні нейтральним щодо теорій культури як гри, соціальних ролей та ідентичностей. Але дуже часто поняття «особистість» «опирається» ігровому контексту. Якщо «personality» відображає момент цілестумовленого контакту між людиною та соціумом, явлення людини соціуму, то «особистість» – вказує на відсторонення від соціуму.

Простежуючи становлення поняття «особистість» ми маємо заважувати цей культурний аспект. Відтак, кажучи про культурно-історичні фактори становлення особистості як феномена, ми маємо заважувати ситуацію постання саме такої особистості людини – її самостійності, зокрема соціальної, етнічної та релігійної незалежності. Цілком очевидно, що процес становлення особистості як феномена був тривалим; і, безперечно, він і досі є незавершеним.

Культурно-історичний контекст покликав необхідність осягнення певної реальності, яка повною мірою проявилася в другій половині XIX століття, коли й усталилось поняття «особистість». Разом із тим, поняття «особистість» містить як певні особливі (визначені культурою) атрибути, так і універсалії; адже у становленні будь-якої речі можуть проявитися тільки ті риси, які потенційно визначені. Тож, феномен особистості містить і історично-культурні, і універсальні риси. Цілком очевидно, що в текстах кінця XIX– початку XXI століть відображені історично визначені прояви особистості й універсальні характеристики.

Метою дослідження стало вивчення поняття «особистість» в українській психології другої половини XIX – початку XXI століть.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відповідно, ми підходимо до ключового принципу нашого трактування, який має статус теоретико-методологічного підходу: розмежування історичних і універсальних характеристик, які простежуються в понятті «особистість».

Завдяки реалізації цього підходу ми матимемо можливість виокремити своєрідне «сутнісне ядро», котре розгортатиметься в низці концепцій особистості. Ми наголошуємо на тому, що цей підхід є не

тотожним підходу есенціалістському, який достатньо висвітлений у дискурсі ідентичностей. Ми також не вважаємо, що науковий підхід уможливорює виявлення «сутності людини» чи «сутності особистості». Кажучи про «сутнісне ядро», ми ведемо мову тільки про *ціннісно-сміслову або ж образне навантаження поняття «особистість» у певному культурно-історичному контексті*, що піддається науковому опису, аналізу й узагальненню. По суті, йдеться про виявлення *парадигми особистості* (образу) в точному значенні цього терміну, за Т. Куном. Цей парадигмальний сенс поняття «особистість» і виступатиме універсалією особистості, яка доповнюватиметься і трансформуватиметься в культурно історичних умовах, набуваючи певних проявлень у концепціях особистості.

Методологічна база для здійснення цього дослідження – теорія історичної герменевтики Ганса-Георга Гадамера, за якою сприйняття та розуміння культурного спадку (наукових текстів, артефактів і досвіду) уможливується лише шляхом завваження історичного контексту. Зазначений методологічний підхід уможливить аналіз наукового спадку українських філософів і психологів, які використовували теорії та поняття, котрі вже не вживаються в сучасній психології. Зіставлення текстів, у яких ідеться про певні прояви людини, але не вживається поняття «особистість», і текстів, що постали з інституалізацією психології, в котрих «особистість» – ключове поняття, – уможливить виявлення смислових універсалій і суто історичних трактувань. Таким чином, використовуючи згаданий методологічний підхід, ми виявимо:

по-перше, універсальні трактування особистості – образно-сміслову ядро поняття,

по-друге – трактування, які були зумовлені тільки культурно-історичним контекстом.

Реалізація зазначеного підходу уможливить й аналіз трактувань поняття «особистість», як воно вживається в сучасній українській психології. Адже, звернувшись до сучасних психологічних концептуалізацій, ми простежимо факти розвитку універсальних конотацій поняття, і постання нових, визначених сучасною культурою, тлумачень «особистості».

У працях українських психологів Ю. Т. Рождественського та О. А. Мельник можна бачити докладний аналіз наукових положень представників університетської філософсько-психологічної думки в Україні. Здійснюючи реконструкцію наукових уявлень психологічного змісту в працях філософів, котрі справили вплив на наукові пошуки,

зокрема в Київському університеті Св. Володимира. Зокрема, проаналізовано ідею «цілісності людини». Встановлено, що парадигмальні витoki «цілісності» люди мають дуалістичне походження. По-перше, ця ідея базується на концепції людини, представленій у працях еллінських авторів класичної доби. По-друге, вона відображає теологічні погляди на людину, що утвердились в бобу Відродження та Бароко. *Виявлено*, що концепція «цілісності людини» суперечить: 1) теологічному вченню про людський дуалізм, 2) просвітницьким поглядам, за якими людське єство є двоїстим (дихотомія тіла та душі), 3) механістичній парадигмі доби Просвітництва, за якою людина розглядалася за зразком «машини». Виявлені суперечності та протиріччя – невипадкові. Вони зумовлюються, по-перше, українськими особливостями рецепції західних наукових поглядів; по-друге, впливом теологічної традиції, осередком якої була Києво-Могилянська академія; по-третє – і це є найважливіший чинник – суперечливістю поглядів на єство людини, що мають місце в самому християнському вченні. Зазначені суперечності та протиріччя, одначе, не перешкоджають науковим пошукам, а навпаки – зумовлюють ситуацію, яка є відкритою для нових концептуальних поглядів на людину, як наслідок і на поняття «особистість». [5; 6; 7].

Українські науковці В. М. Летцев і В. В. Бушанський, проаналізувавши філософсько-психологічні концепції провідних авторів початку ХХ століття – В. В. Зеньковського, М. О. Бердяєва, – життя і творчість яких пов'язані з Україною. Попри те, що згадані автори не використовували поняття «особистість», а лише терміни «людина» й «особа», зміст їхніх концепцій, як свідчить аналіз праць, відображає сенс, який, як правило, нині вкладається в поняття «особистість». [1; 3; 4].

Також, предметом дослідження В. М. Летцева були праці представників університетської психології, зокрема Г. І. Челпанова. Виявлено, що в них, на основі теоретико-методологічних поглядів кінця ХІХ – початку ХХ століть, докладно аналізуються вищі здібності людини. Зокрема, використовуються такі поняття, які імплікуються до психологічного поняття «особистість»: «розум», «розсуд», «мудрість»; авторами аналізуються такі феномени: поведінка, здійснення вибору, вчинки, гідність, відповідальність, сила волі тощо. Таким чином, на основі аналізу праць кінць ХІХ – початку ХХ століть, простежується теоретико-методологічний перехід від філофсько-спекулятивних до емпірично-аналітичних підходів до концептуалізації особистості, а отже й до становлення поняття «особистість». [3].

І. М. Поклад здійснила докладний огляд праць українських психологів – О. Ф. Лазурського, М. Я. Грота, О. Ш. Кульчицького. Нею було виявлено, що в їхніх працях представлено відомі на той час концепції особистості, які узгоджуються зі світовими науковими здобутками початку ХХ століття. Зокрема, в працях О. Ф. Лазурського концептуальним підґрунтям для визначення психологічної сутності особистості є принцип її активної адаптації до навколишнього середовища. Він вважав, що процес дослідження слід будувати на вивченні взаємодії ендопсихічних (внутрішніх) та екзопсихічних (зовнішніх) процесів. О. Ф. Лазурський здійснив спробу класифікувати типи особистості, й висунув принцип особистісної типологізації за "психічним змістом", виокремивши чисті, комбіновані, спотворені та перехідні типи. У свою чергу, М. Я. Грот виокремив два провідних види діяльності особистості: суб'єктивну (вольова, чуттєва тощо) й об'єктивну (дії, вчинки тощо). М. Я. Гротом здійснено докладну класифікацію психічних явищ і видів діяльності, аналіз яких здійснювався не лише щодо їх змін, але й генези, розвитку й ускладнень. Разом із тим, М. Я. Грот розглядав особистість у зв'язку з духовними, зокрема моральними аспектами життєдіяльності. У цьому контексті він висунув тезу "двоїстості природи людини", згідно якій людській самосвідомості доступні дві провідні форми "самопочуття", однією з них є фізичні задоволення організму, другою – людське щастя як «духовної істоти». Вчення про «персону», «особу», «особовість» створено О. Ш. Кульчицьким. Поняття «особовість» розкривається ним не лише у психологічному, а й у онтологічному аспектах. За О. Ш. Кульчицьким, психологія є підвалиною для всіх наук, що вивчають найрізноманітніші прояви життєдіяльності людини.

Систематизуючи концептуалізації поняття «особистість» провідними українськими науковцями, а саме, аналізуючи праці Г. О. Балла, Г. С. Костюка, В. А. Роменця, П. Р. Чамати та ін. у яких розглядаються проблеми особистості, визначаємо принципи та розроблені теоретико-методологічні засади історико-психологічного дослідження проблеми особистості у вітчизняній психології ХХ – початку ХХІ століття.

Спираючись на сучасні дослідження О. Б. Старовойтенко, яка вважає, що подальшим етапом розвитку системного підходу у психологічній науці слід вбачати "нову персонологію" - інтегровану галузь знання про особистість. Учений наполягає на необхідності поєднання раціонального, інтуїтивного, понятійного, символічного, логічного, емоційного, теоретичного, практичного підходів задля виявлення психологічної природи особистості. Дослідниця наполягає, що таке

поєднання у вимірі сущності – існування – причетності – самовизначення утворює персонологічний переворот у психології [8, с. 60].

Одним з можливих засобів інтегрування знань про особистість є застосування “парадигм синтезу” у просторі персонології. До таких парадигм автор відносить категорії “культура”, “життя”, “Я”, “інші”, “індивідуальність”. Як відзначає дослідниця, кожна з указаних категорій може задати окремий фундаментальний напрям, більше того у поєднанні із іншими парадигмами утворюють висхідне персонологічне поняття “особистість”.

Модус “персона”, на думку авторки, визначає зовнішнє, яке утворюють, вимагають, навіть очікують від образу, поведінки інші люди. Тобто персона орієнтована на зовнішнє життя, “виступає комплексом свідомих функцій, зовнішньою особистістю, зовнішньою установкою, що слугує адаптуванням і життєвим комфортом” [8, с. 60]. Протилежна її сторона - індивідуальність, “внутрішня суб’єктивна установка, яка значною мірою несвідома, інтимна, унікальна” [8, с. 60].

З суб’єктивної точки зору, як вважає вчений, особистість виявляє властивість бути лише в собі й через себе, бути власною сутністю, єдиною причиною й перспективою себе. Тобто підкреслюється самодостатність особистості, котра дана сама собі у власному самопізнанні, що позбавлене впливу й присутності “іншого”.

О. Б. Старовойтенко, акцентує увагу на тому, що слова “персона”, “особистість”, можуть виражати синтез значень, не пов’язаних у часі й представлених у різних культурних просторах. Смысловим ядром “особистості” є індивідуальна душевно-духовна сутність людини у її життєвому здійсненні. “Необхідними моментами, що визначають повноту і цілісність персонологічного розуміння особистості, виступає її індивідуальне життя і свідомість, самопричинність і саморозвиток, самопізнання і самовираження, ставлення і творчість, діалог і буття – в - іншому, зміни, що відбулися у бутті, і подолання чужості зовнішнього світу, автентичність і втіленість”. Власне ці моменти повинні розкриватися через гармонізуючи взаємини один з одним, утворюючи єдину модель “особистісного засобу існування” [8, с. 61]

Український психолог Г.О. Балл вважав за доцільне пов’язувати категорію особистості з індивідуальними модусами сучасної культури. Кажучи інакше, дослідник віддавав перевагу трактуванню цієї категорії, згідно з яким за її допомогою розглядається буття культури у людському індивіді. Дотримуючись такого погляду, Г.О. Балл спирався: по-перше, на тезу Е. В. Ільєнкова, за якою «людську особистість можна по праву

розглядати як одиничне втілення культури, тобто всезагального в людині» [2, с. 261]; по-друге, на розуміння особистості Д. О. Леонтьєвим: «...під філософським кутом зору особистість – це здатність людини (або людина, здатна) бути автономним носієм загальнолюдського досвіду та історично вироблених людством форм поведінки й діяльності» [2, с. 10-11]. Щоправда, термін «культура» в останньому визначенні відсутній, але гадаємо, що це визначення можна, анітрохи не гублячи змісту, скоротити, замінивши виділений фрагмент словами «загальнолюдської культури». [2].

По-перше, звернімо увагу на те, що, не дуже відступаючи від існуючих традицій і прагнучи водночас до поняттєво-термінологічної чіткості, ми позначаємо терміном особа (англ. *person*) людського індивіда, розглянутого в аспекті його причетності до культури, а терміном особистість (англ. *personality*) – його якість, що характеризує таку причетність. По-друге, теза Е. В. Ільєнкова, мабуть, виграла б, якби її завершити словами: «всезагального й особливого в людині» (врахування особливих модусів культури бракує і у визначенні Д. О. Леонтьєва). Цікаво, що раніше від Е. В. Ільєнкова Дж. Гонігман [2] вже трактував особистість як «культуру, відображену в індивідуальній поведінці», але мав при цьому на увазі насамперед особливу культуру, притаманну певній соціальній спільноті.

По-третє, щодо визначення особистості Д. О. Леонтьєвим варто зауважити також, що в ньому безпосередньо відображена лише репродуктивно-нормативна функція культури; водночас постулювання діалогово-творчої функції аж ніяк цьому визначенню не суперечить, оскільки людську творчість цілком можна вважати однією з «історично вироблених людством форм поведінки й діяльності». Про це прямо (і влучно) писали В. В. Давидов і В. Т. Кудрявцев, зазначаючи, що досвід який підлягає освоєнню дитиною, «необхідно розглядати не лише у його сталій формі, але й як креативний потенціал роду...» [2, с. 11].

Отже, здатність до творчості можна трактувати як одну з культурних здібностей (що не виключає, як і в інших культурних здібностей, її природних витоків). І тому теза про особистість як про буття культури в індивіді — принаймні коли це буття є гармонійним, цілісним — охоплює обидві сторони культури: і репродуктивно-нормативну, і діалогово-творчу (інша річ, що у реальному житті воно здебільшого не є гармонійним: досить згадати догматичну освіту або нав'язування технологізованою «масовою культурою» примітивних розумових і поведінкових схем). Згідно із психолого-антропологічною концепцією Т. Шварца, особистість не слід розглядати «як мікрокосм культури, котрий якимось чином

редукується й засвоюється кожним індивідом»; перебуваючи у складі певної культури, особистості тим не менш «можуть суперечити одна одній та конфліктувати одна з одною, з провідними тенденціями або конфігураціями культури»; «у системі, що складається з людських істот, частини мають багато способів переважати ціле» [2]. Як констатував понад сто років тому М. М. Рубінштейн, «культура збагачується індивідуальностями. Чим індивідуальніша творча сила та її продукт, тим багатша, хоча спочатку й потенціально, культура» [2, с. 37].

Отже, компоненти культури, що з'являються спочатку в її індивідуальних модусах, можуть згодом втілюватись у модусах більш масштабних. Тож, нагадуючи процитовані вище слова Е. В. Ільєнкова про «людську особистість... як одиничне втілення культури», констатуємо і правомірність тези С. Д. Максименка, за якою предмети і явища культури є «втіленням особистості».

Висновки.

Аналіз становлення поняття «особистість» в українській психології, свідчить про його сув'язність із культурними тенденціями ХІХ – початку ХХ століть. Виникнення поняття було відповіддю на культурні й соціально-психологічні процеси згаданого періоду. Розпад культури традиційного суспільства, в якому домінують роль відігравали соціальні інститути, поставив питання про статус людини в ситуації відособленості від загальних критеріїв ідентифікації. Відповідно, й поняття «особистість» було спробою віднайти поняттєві межі, котрі відображали б людину як таку, не пов'язану з соціальними вимірами її статусу та самоідентифікації.

Загалом, варто відзначити, що й постання психології загалом – це також соціокультурний феномен періоду становлення модерного суспільства. Адже в культурі, в якій ідентичність людини, способи її життєдіяльності та її соціальний статус об'єктивно визначені й піддаються мінімальній корекції немає нагальної потреби в науковому пізнанні внутрішнього світу людини, тобто її психічних процесів. Відтак, цілком закономірним є те, що в психології базовим поняттям є «особистість». Таким чином, даючи загальну оцінку становленню поняття «особистість», доцільно акцентувати увагу на соціокультурній детермінованості цього перебігу.

Виникнення поняття «особистість» поставило питання про його теоретичне осмислення. Відповідно постали й ряд теорій особистості, в яких робився наголос на тих чи тих визначальних факторах як існування особистості загалом, так і її життєдіяльності зокрема. Українські філософи, а згодом і психологи привертати увагу до низки таких факторів. Зокрема

під впливом релігійної філософії робився акцент на духовному житті людини. Подальша секуляризація культури та розвиток природничих наук зумовили увагу до психофізіологічних аспектів. Поширення гуманістичної парадигми в психології – уможливило увагу до особливостей рефлексії, яка оперує поняттями «свобода», «сенс», самоактуалізація» тощо – це може скласти *подальшу перспективу наших досліджень*. Уточнення поняття «особистість» є перманентним, адже розвиток культури вноситиме дедалі нові корективи в уявлення про особистість.

Список використаних джерел

1. Бушанський В.В. Політична етика у філософії М. О. Бердяєва доєміграційного періоду (1900-1922 рр.). Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01 / В. В. Бушанський // Київський національний університет імені Тараса Шевченка – К., 2004. – 22 с.
2. Культуротвірна функція психологічної науки [Текст] : монографія / [Балл Георгій Олексійович и др.] ; за ред. Г. О. Балла ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. - 263 с.
3. Летцев В. М. Криза в психології початку ХХ сторіччя і спадщина В. В. Зеньковського / В. М. Летцев // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Ніка-Центр, 2010 – Вип. 38. – С. 197–205.
4. Летцев В. М. Психология как ведущая тема философских исканий В. В. Зеньковского (киевский период творчества) / В. М. Летцев // Вопросы философии. – М., 2006. – 6. – С. 128-137.
5. Мельник О. А. Історія формування інтелектуального пізнання у вітчизняній психології / О. А. Мельник // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”- Вип. 37(4), Том I (23): Тематичний випуск “ Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання”. – Друге видання. К. : Гнозис, 2018. – С. 84-92.
6. Рождественський Ю. Т. Питання психології у творчій спадщині Теофана Прокоповича / Ю. Т. Рождественський // Проблеми сучасної психології. Зб.наук.праць. – Кам’янець-Подільський : «Аксіома», 2011. – Вип.11. – С. 755-767.
7. Рождественський Ю. Т. Психологічна антропология Георгія Кониського (1717-1795) / Ю. Т. Рождественський // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наукових праць. – Вип.6. – Т.2. – Миколаїв : МДУ ім. В.О.Сухомлинського, 2011. – С. 239-246. – (Серія „ Психологічні науки”).
8. Старовойтенко О. Б. Современная психология: формы интеллектуальной жизни [Текст] : учебник / Е. Б. Старовойтенко. - М. : Академический Проект, 2001. - 544 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bushans'kyj V.V. Politychna etyka u filosofii' M. O. Berdjajeva doemigracijnogo periodu (1900-1922 rr.). Avtoref. dys. kand. polit. nauk: 23.00.01 / V. V. Bushans'kyj // Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka – K., 2004. – 22 s.
2. Kul'turotvirna funkcija psihologichnoi' nauky [Tekst] : monografija / [Ball Georgij Oleksijovych y dr.] ; za red. G. O. Balla ; Nac. akad. ped. nauk Ukrai'ny, In-t psihologii' im. G. S. Kostjuka. - Kyi'v ; Kirovograd : Imeks-LTD, 2014. - 263 s.
3. Letcev V. M. Kryza v psihologii' pochatku HH storichchja i spadshhyna V. V. Zen'kovs'kogo / V. M. Letcev // Nauk. zap. In-tu psihologii' im. G.S.Kostjuka APN Ukrai'ny / Za red. akademika S. D. Maksymenka. – K. : Nika-Centr, 2010 – Vyp. 38. – S. 197–205.
4. Letcev V. M. Psihologija kak vedushhaja tema fylosofskych yskanyj V. V. Zen'kovskogo (kyevskij peryod tvorchestva) / V. M. Letcev // Voprosy fylosofyy. – M., 2006. – 6. – S. 128-137.
5. Mel'nyk O. A. Istorija formuvannja intelektual'nogo piznannja u vitchyznjanij psihologii' / O. A. Mel'nyk // Gumanitarnyj visnyk DVNZ “Perejaslav-Hmel'nyckyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Grygorija Skovorody”- Vyp. 37(4), Tom I (23): Tematychnyj vypusk “ Mizhnarodni Chelpanivs'ki psihologo-pedagogichni chytannja”. – Druge vydannja. K. : Gnozys, 2018. – S. 84-92.
6. Rozhdestvens'kyj Ju. T. Pytannja psihologii' u tvorchij spadshhyni Teofana Prokopovycha / Ju. T. Rozhdestvens'kyj // Problemy suchasnoi' psihologii'. Zb.nauk.prac'. – Kam'janec'-Podil's'kij : «Aksioma», 2011. – Vyp.11. – S. 755-767.
7. Rozhdestvens'kyj Ju. T. Psihologichna antropologija Georgija Konys'kogo (1717-1795) / Ju. T. Rozhdestvens'kyj // Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo derzhavnogo universytetu: Zb. naukovyh prac'. – Vyp.6. – T.2. – Mykolai'v : MDU im. V.O.Suhomlyns'kogo, 2011. – S. 239 246. – (Serija „ Psihologichni nauky”).
8. Starovojtenko O. B. Sovremennaja psihologija: formy yntellektual'noj zhyzny [Tekst] : uchebnyk / E. B. Starovojtenko. - M. : Akademicheskyj Proekt, 2001. - 544 s.

Турбан В.В.

Проблема становления понятия «личность» в украинской психологии второй половины XIX – начала XXI столетий,

В статье обоснована актуальность изучения проблемы становления понятия «личность» в украинской психологии. Показаны особенности понятия «личность» в украинской психологии. Осмысленны персонологические исследования и концепции личности, которые позволили выстраивать генезис понятия «личность». Акцентируется внимание на различие феномена и понятия «личность». Показана значимость культурно-исторического контекста данного понятия.

Ключевые слова: личность, понятие «личность», феномен «личность», становление понятия «личность», культурно-исторический контекст понятия «личность»

Turban V.V.

The problem of the formation of the concept of "personality" in Ukrainian psychology of the second half of the nineteenth and early twenty centuries

The article substantiates the importance of the «personality» concept studies in the Ukrainian psychology. The characteristics of the «personality» concept as it understood in the Ukrainian psychology are shown. The article examined researches on a personality and corresponding concepts, so that the genesis of the «personality» concept is revealed. The emphasis is laid on distinction between the «personality» phenomenon and the «personality» concept. The significance of the cultural-historical context of this concept is shown.

Key words: *personality, concept of «personality», phenomenon of «personality», formation of the «personality» concept, cultural-historical context of the «personality» concept.*

УДК 159:364.2:[923.3]

ЧЕРНИХ ЛАРИСА АНАТОЛІВНА

*Приватний психолог-консультант, кандидат психологічних наук
м. Сєвєродонецьк*

ТИПИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНOSTІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті проаналізовано особливості соціальної адаптованості старших дошкільників з порушенням зору, слуху, мовлення. Підкреслено важливість соціальної адаптованості для активного життя у сучасному світі дітей старшого дошкільного віку з сенсорними та мовленнєвими порушеннями. Визначено типи соціальної адаптованості старших дошкільників з особливими потребами.

Ключові слова: *соціальна адаптованість, типи соціальної адаптованості, старші дошкільники з сенсорними та мовленнєвими порушеннями, діти з особливими потребами*

Постановка проблеми. Уміння пристосовуватися до умов середовища (адаптуватися до них) важливо для кожної людини. Від рівня адаптованості як результату адаптації залежать засвоєння норм і цінностей суспільства, моралі і моральності, через призму яких оцінюються ті чи інші вчинки та дії людини. Причому пристосування відбувається протягом усього життя: від народження дитина пристосовується до режиму дня і відпочинку, до норм і правил сім'ї, потім до дитячого колективу і вихователів дитячого саду, після – до умов шкільного життя, потім вузу і т. д. Від уміння адаптуватися в соціумі залежать рівень спілкування, комунікації, вміння виходити з конфліктних ситуацій, рівень домагань, особистісне зростання, розвиток, ступінь затребуваності і т. д. Саме тому процес соціальної адаптації такий важливий для сучасної дитини